РОЗДІЛ 12.
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12(436+7/8)

«ЧИСТЕ ПРАВОВЧЕННЯ» (1934 р.) ГАНСА КЕЛЬЗЕНА

HANS KELSEN'S "THE PURE THEORY OF LAW" (1934)

Абашнік В.О.,
доктор філософії, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних та
фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

Стаття презентує особливості позиції Ганса Кельзена (1881–1973 рр.) у першому виданні праці «Чисте правовчення» (1934 р.). Виділено основні риси його трактування чистого правовчення; розглянуто його розуміння взаємовідносин права окремих держав та міжнародного права.

Ключові слова: Ганс Кельзен, філософія права, чисте правовчення, ґрунтовна норма, критичний юридичний позитивізм.

Статья представляет особенности позиции Ганса Кельзена (1881–1973 гг.) в первом издании работы «Чистое учение о праве» (1934 г.). Выделены основные черты его трактовки чистого учения о праве; рассмотрено его понимание взаимоотношений права отдельных государств и международного права.

Ключевые слова: Ганс Кельзен, философия права, чистое учение о праве, основная норма, критический юридический позитивизм.

The article presents the features of the position of Hans Kelsen (1881–1973) in the first edition of his work "The pure theory of law" (1934). At first the main characteristics of his interpretation of the pure theory of law are given. At last his understanding of the relationship between the law of the separate state and the international law is pointed out.

Key words: Hans Kelsen, philosophy of law, the pure theory of law, basic norm (die Grundnorm), critical legal positivism.

Постановка проблеми. Термін «чисте правовчення» тісно пов'язаний із творчістю та ім'ям видатного австро-американського науковця Ганса Кельзена (1881–1973 рр.). У сучасній теорії права та філософії права в широкому розумінні цей термін застосовується щодо: 1) першого видання праці «Чисте правовчення» (1934 р.), 2) другого видання праці «Чисте правовчення» (1960 р.), 3) оригінального правового вчення Ганса Кельзена взагалі. У цьому сенсі саме перше видання роботи «Чисте правовчення» (1934 р.) стало одним із ключових творів теорії права та філософії права 20-го сторіччя. Звернення до вказаного твору австро-американського вченого відповідає актуальним тенденціям у сфері модернізації розвитку державності та нагальних правових реформ у сучасній Україні.

Стан дослідження. Ступінь опрацювання цієї теми в зарубіжній теорії права та філософії права має певну традицію. На її особливості автор цієї статті вказував у своїх попередніх роботах, зокрема щодо праць таких авторитетних професорів-юристів та філософів права, як Міхаель Штольайс, Стенлі Паулсон, Ота Вайнбергер, Еухеніо Булигін, Олівер Лепсіус, Габріель Діас, Роберт Вальтер, Хорст Драйєр [1; 2; 3; 4; 5; 6]. У названому сенсі особливо слід виділити роботи колишнього директора австрійського Інституту Ганса Кельзена у Відні, професора юриспруденції Роберта Вальтера, які також перекладалися українською мовою [7]. Оскільки особливості першого видання «Чистого правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена до сих пір не були предметом досліджень українських авторів, то ця стаття претендує на певну новизну у вказаному розумінні.

Метою статті є критичний огляд особливостей першого видання «Чистого правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена.

Виклад основного матеріалу. Перше німецьке видання роботи «Чисте правовчення. Вступ до правознавчої проблематики» (1934 р.) Ганса Кельзена з'явилося у видавництві «Франц Дойтіке» в Лейпцигу та Відні [8; 9; 10]. У «Вступі» до цього твору автор наголошував, що вже пройшло «більше, ніж два десятиріччя» [12, с. 3] з тих пір, як він займається опрацюванням «чистого правовчення», або «чистого вчення про право» (reine rechtslehre). Цим Ганс Кельзен вказував на початок розробки своєї оригінальної теорії права під час *«Віденського періоду»* (1900–1930 рр.), зокрема в габілітаційній дисертації «Основні проблеми вчення про державне право, розвинуті із вчення про правове положення» (Тюбінген, 1911 р.) [11].

Вказану працю «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганс Кельзен підготував до друку вже під час *«Кьольнського періоду»* (1930–1933 рр.) та оприлюднив її в свій *«Женевський період»* (1933–1940 рр.). Після публікації оригінального німецького видання з'являються переклади цієї праці різними іноземними мовами. Зокрема, це були переклади японською мовою (Токіо, 1935 р.), іспанською мовою (Буенос Айрес, 1941 р.), корейською мовою (Сеул, 1949 р.), італійською мовою (Турин, 1952 р.). Крім указаних повнотекстових перекладів вийшли також часткові переклади німецького «Чистого правовчення» іншими мовами, зокрема польською мовою (Варшава, 1934 р.), англійською мовою (Оксфорд, 1934–1935 рр.), болгарською мовою (Софія, 1937 р.), португальською мовою (Коімбра, 1939 р.).

Тепер перейдемо до розгляду особливостей цієї праці. У структурному відношення твір «Чисте правовчення. Вступ до правознавчої проблематики» (1934 р.) Ганса Кельзена складається з дев'яти глав: 1) «Право та природа»; 2) «Право та мораль»; 3) «Поняття права та вчення про правове положення»; 4) «Дуалізм правовчення та його подолання»; 5) «Правопорядок та його ступенева будова»; 6) «Інтерпретація»; 7) «Методи породження права»; 8) «Право та держава»; 9) «Право та міжнародне право». Крім цих структурних одиниць автор включив до своєї праці «Передмову», яка була підписана «Женева, у травні 1934 року» [12, с. 9].

Тепер зупинимося на особливостях вищевказаних глав роботи «Чисте правовчення. Вступ до правознавчої проблематики» (1934 р.) Ганса Кельзена. У межах першої глави «Право та природа» автор розглядає такі питання: «чистота» права, звичайний акт та значення, суб'єктивний та об'єктивний смисл, норма як схема тлумачення, норма як

акт та смисловий зміст, чинність та сфера чинності норми, пізнання правової норми та соціологія права. На початку цієї глави Ганс Кельзен наголошує: «Чисте правовчення – це теорія позитивного права. Позитивного права взагалі, а не спеціального правопорядку. Воно є загальним правовченням, а не інтерпретацією особливих національних чи міжнародних правових норм» [12, с. 1].

Після цього Ганс Кельзен вказує на особливості «чистоти» правовчення, серед яких важливе місце займає відмежування від «чужих йому елементів» [12, с. 1]. Тут автор передусім має на увазі відмежування права від моралі, релігії, ідеології, політики та інших феноменів людської культури. Звертаючись до безпосередньої правової проблематики в параграфі «6. Чинність та сфера чинності норми» женевський професор далі пише: «Те, що норма є чинною, завжди означає, що вона є чинною щодо певного простору та певного часу; це значить, що вона має відношення до процесів, які можуть відбуватися лише десь та колись» [12, с. 8].

У другій главі «Право та мораль» цієї праці Ганс Кельзен аналізує два ключові питання: право та справедливість, антиідеологічна тенденція чистого правовчення. У межах першого питання автор вказує на те, що справедливість – це «суспільне щастя» [12, с. 13]. При цьому далі він наголошує: «Справедливість – це ірраціональний ідеал. Хоча вона і є невід'ємною для воління та діяльності людини, вона все ж недоступна для пізнання. Йому дане (або, правильніше, задане) лише позитивне право» [12, с. 16]. Таким чином, Ганс Кельзен тут ще раз вказує на те, що чисте правовчення як теорія права займається науковим пізнанням, натомість питання справедливості не є предметом наукового пізнання, а тому може розглядатися лише в межах моралі.

Далі женевський правознавець відмежовує право не лише від моралі, але й від ідеології. Ганс Кельзен підкреслює: «Саме завдяки своїй антиідеологічній тенденції чисте правовчення виявляє себе як істинне правознавство. Бо наука як пізнання повинна розкрити іманентне устремління, свій предмет. А ідеологія переховує дійсність, перетворює її, переслідуючи намір консервувати, захистити її, чи маючи намір напасти на неї, зруйнувати її, або замінити її чимось іншим» [12, с. 17]. До речі, питання відношення чистого правовчення до проблематики справедливості та ідеології Ганс Кельзен ґрунтовно розглянув у другому виданні свого «Чистого правовчення» (Відень, 1960 р.) [13].

Третя глава «Поняття права та вчення про правове положення» праці «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена присвячена аналізу таких питань: природне право та правовий позитивізм, «те, що повинно бути» («належне») як категорія права, право як примусова норма, поняття неправа, право як соціальна техніка, нормативний смисл права та інші. Тут автор вказує на фундаментальне розрізнення двох ключових понять («буття» та «належне»), яке він зробив ще у праці «Соціологічне та юридичне поняття держави» (1922 р.). Так, на його думку, природничі та інші науки займаються вивченням «буття» (sein), яке підпорядковане законам причинності (причина-наслідок). Навпаки, право повинне займатися вивченням нормативного порядку відносин людей, або сферою «того, що повинно бути» чи «належного» (sollen). Отже, право повинно бути «чистим», тобто не залежним від суспільного буття, а вчення про таке право є «чистим правовченням», саме так вважає Ганс Кельзен.

У межах третьої глави цієї праці Ганс Кельзен аналізує також поняття «неправа» (unrecht). У цьому відношенні автор підкреслює: «Неправо – це визначена в правовому положенні як умова поведінка тієї людини, проти якої направлений акт примусу, котрий виступає наслідком у правовому положенні» [12, с. 26]. Далі женевський професор уточнює щодо цього поняття: «Неправо означає не переривання в існуванні права, як в те вірує традиційний світогляд, а навпаки, у неправі витримує іспит існування права, яке полягає в його чинності – у належному [sollen] примусовому акту як наслідку неправа» [12, с. 28].

У межах подальшого дослідження цієї тематики Ганс Кельзен тут ще раз наголошує на відмінності чистого правовчення від інших нормативних систем. Зокрема, він пише: «Свою антиідеологічну тенденцію чисте правовчення зберігає в тому, що воно намагається ізолювати викладення позитивного права від будь-якого роду ідеології справедливості. Можливість чинності порядку, який стоїть над позитивним правом, залишається для нього поза дискусією. Воно обмежується позитивним правом. <…> Чисте правовчення – це теорія правового позитивізму» [12, с. 38].

Четверту главу «Дуалізм правовчення та його подолання» свого твору «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганс Кельзен присвятив розгляду таких важливих питань: природно-правове походження дуалізму об'єктивного та суб'єктивного права, поняття суб'єктивного права, поняття правового суб'єкту або особи, ідеологічне значення понять «суб'єктивне право» та «правовий суб'єкт», поняття правового відношення, поняття правового обов'язку, редукція суб'єктивного права до об'єктивного, поняття особи, універсальний характер чистого правовчення.

Пояснюючи окремі аспекти вказаних питань, австрійський професор приділяє увагу питанню фізичної та юридичної особи. Зокрема, Ганс Кельзен наголошує: «Обов'язки та права юридичної особи згідно із цим є завжди лише обов'язками та правами окремих людей, оскільки обов'язки та права стосуються людської поведінки» [12, с. 56]. Наприкінці цієї глави увага автора концентрується на питанні ідеологічного значення антиномії між індивідуумом та суспільством: «Індивідуум, котрий знаходиться в буцімто нерозв'язному конфлікті із суспільством, є нічим іншим, аніж ідеологією в боротьбі певних інтересів проти її обмеження колективним порядком» [12, с. 59].

У п'ятій главі «Правопорядок та його ступенева будова» своєї праці «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганс Кельзен критично аналізує такі ключові питання: порядок як нормативна система, значення ґрунтовної норми, ґрунтовна норма правопорядку окремої держави, ступенева будова правопорядку та інші. Тут важливе значення мають роздуми австрійського автора щодо важливого поняття ґрунтовної норми (die Grundnorm), яку він характеризує як «ґрунтовна передумова» [12, с. 65], «гіпотетичне підґрунтя» та «гіпотетична основа» [12, с. 66].

Важливо підкреслити, що Ганс Кельзен вказує на відмінність у розумінні гіпотетичності в межах природничих наук та «чистого правовчення». Якщо природничі науки повинні перевіряти будь-яку гіпотезу на істинність та «верифікувати» її, то чисте правовчення не має на меті доводити істинність гіпотетичної «ґрунтовної норми», оскільки ґрунтовна норма – це абстрактний авторитет, або апріорна передумова всієї нормативної системи. У межах нормативної системи чистого правовчення всі норми утворюють «ступеневу будову» (stufenbau), або ієрархічну нормативну систему. Ґрунтовна норма в межах такої нормативної системи виконує роль підґрунтя або фундаменту. На відміну від інших норм, ґрунтовна норма не має ніякого змісту, а виконує лише одну-єдину функцію – обґрунтування чинності інших норм.

Шоста глава «Інтерпретація» роботи «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена присвячена розгляду таких питань, як предмет інтерпретації, методи інтерпретації, інтерпретація як пізнавальний та вольовий акт, ілюзія правової гарантії, проблема прогалин у праві, технічні прогалини, теорія прогалин законодавця. Тут автор пише: «Відношення між більш високим та більш низьким рівнем правопорядку, зокрема між конституцією та законом чи між законом та судовим рішенням, є відношенням визначення чи зобов'язання: норма більш високого рівня регулює акт, через який породжується норма більш низького рівня…» [12, с. 90–91].

Далі австрійський філософ права та юрист говорить про прогалини в праві: «Однак не існує дійсних прогалин у тому сенсі, що правовий спір буцімто неможливо вирішити згідно із чинними нормами, оскільки закон не може бути застосований, як то говорять, за відсутністю положення, яке стосується цього випадку» [12, с. 100]. Цю категоричну позицію Ганс Кельзен обґрунтовує таким чином: «Отже, так звана «прогалина» – це ніщо інше, аніж різниця між позитивним правом та порядком, який вважається більш кращим, більш справедливим, більш правильним» [12, с. 101–102].

У сьомій главі «Методи породження права» своєї праці «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганс Кельзен аналізує такі питання: правова форма та державна форма, публічне та приватне право, ідеологічне значення дуалізму публічного та приватного права. Вказуючи на особливості своєї позиції, автор тут наголошує, що «…чисте правовчення робить відносним протиріччя між приватним та публічним правом, яке традиційне правознавство робить абсолютним; перетворює його із зовнішньо-систематичного, тобто із відмінності між правом та неправом, між правом і державою, на внутрішньо-систематичне; тим самим чисте правовчення проявляє себе як наука, котра скасовує ідеологію, яка пов'язана з абсолютизацією сумнівного протиріччя» [12, с. 111].

Восьма глава «Право та держава» роботи «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена присвячена аналізу таких питань: традиційний дуалізм права та держави, ідеологічна функція права та держави, тотожність права та держави. Зокрема, австрійський автор тут наголошує: «З точки зору послідовного правового позитивізму право, так само як і держава, може бути пізнане ніяк інакше, аніж як примусовий порядок людської поведінки, стосовно моральної та справедливої цінності якої тим самим нічого не висловлюється» [12, с. 127].

Дев'ята глава «Право та міжнародне право» праці «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена присвячена аналізу двох ключових питань: сутність міжнародного права, єдність міжнародного права та права окремих держав. Розглядаючи взаємовідносини між правовими системами окремих держав та міжнародним правом, Ганс Кельзен пише: «Так, примат правопорядку окремих держав врешті-решт означає не лише заперечення всіх інших держав й тим самим – їхнього правового існування як держав у сенсі догмату суверенітету, але й заперечення міжнародного права» [12, с. 142–143].

Висновки. На прикладі аналізу окремих положень першого видання роботи «Чисте правовчення» (1934 р.) Ганса Кельзена були показані деякі особливості його позиції. Саме ці напрацювання авторитетного австро-американського юриста та філософа права у вказаному творі були вагомим внеском до розробки його оригінальної правової теорії – «чистого правовчення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абашнік В.О. Ганс Кельзен – видатний австро-американський юрист з українським корінням / В.О. Абашнік // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 244–249.

2. Абашнік В.О. Ганс Кельзен про юридичний позитивізм / В.О. Абашнік // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – Одеса, 2014. – Вип. № 9-1. – С. 4–6.

3. Абашнік В.О. Ганс Кельзен про демократію та громадянське суспільство / В.О. Абашнік // Методологічні засади розбудови громадянського суспільства в Україні : матеріали міжнародної міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 5–6 жовтня 2012 р.) ; за ред. проф. П.І. Орлова. – Х. : Харківський економіко-правовий університет, 2012. – С. 52–55.

4. Абашнік В.О. Питання демократії у філософії права Ганса Кельзена / В.О. Абашнік // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – Х., 2013. – № 1062. – С. 39–42.

5. Абашник В.А. Справедливость в философии права Ганса Кельзена / В.А. Абашник // Роль науки в формуванні громадянського суспільства та правової держави : матеріали II міжнародної міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 22–23 листопада 2013 р.) ; за заг. ред. проф. П.І. Орлова. – Х. : Харківський економіко-правовий університет, 2013. – С. 30–33.

6. Абашник В.А. Эволюция понятия «основная норма» у Ганса Кельзена / В.А. Абашник // Нормативная теория Ганса Кельзена и развитие юриспруденции в Европе и США (К 40-летию со дня смерти Г. Кельзена : тезисы докладов VII Международной научной конференции (г. Иваново, 8–12 октября 2013 г.). – Иваново : Ивановский государственный университет, 2013. – С. 22–24.

7. Вальтер Р. Чисте правовчення як раціональна теорія права / Р. Вальтер ; пер. з нім. В.О. Абашнік // Проблема раціональності наприкінці XX століття : матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань (29–30 вересня 1998 р.). – Х. : Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 231–238.

8. Кельзен Г. Правопорядок / Г. Кельзен ; пер. з нім. В.О. Абашнік // Практична філософія та правовий порядок : збірник наукових статей. – Х. : Центр Освітніх Ініціатив, 2000. – С. 324–331.

9. Abaschnik W.A. Hans Kelsens Werk in der sowjetischen, russischen und ukrainischen juristischen und rechtsphilosophischen Literatur des letzten Drittels des XX. Jahrhunderts (Manuskript) / W.A. Abaschnik. – Wien : Hans-Kelsen Institut, 2002. – 50 s.

10. Abaschnik W.A. Sprache der "Reinen Rechtslehre" von Hans Kelsen (1881–1973) / W.A. Abaschnik // Archäologie und Sprachwissenschaft. Austausch von Wissen in der Geschichte der Menschheit / Archaeology and Linguistics in the modern world. Exchange of knowledge in the History of Mankind (Humboldt-Kolleg, Simferopol – Jalta, 20–23. September 2012). – Simferopol, 2012. – P. 1.

11. Kelsen H. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze / H. Kelsen. – Tübingen : Mohr (Paul Siebeck), 1911. – XXVII, 709 S.

12. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik / H. Kelsen. – Leipzig ; Wien : Franz Deuticke, 1934. – XV, 154 S.

13. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit. Zweite, völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage / H. Kelsen. – Wien : Franz Deuticke, 1960. – XII, 534 S.